

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	13
-------------	----

GİRİŞ

0.1. Uygurların Tarihine Kısa Bir Bakış.....	15
0.2. Konu.....	17
0.3. Plan ve Bölümler.....	18
0.4. Veri tabanı ve Sınırlamalar.....	19
0.5. Konu Külliyatı (Korpus).....	19
0.5.1. Budist-Uygur Metinleri.....	19
0.5.2. Maniheist-Uygur Metinleri.....	21
0.5.3. Hristiyan Uygur Metinleri.....	22
0.5.4. Din Dışı Uygur Metinleri.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRKÇEDE BAĞLAÇLAR

1.1. Bağlaçlarla ilgili Tanımlar ve Temel Kavramlar.....	27
1.2. Terimler.....	30
1.3. Eski Türkçenin Bağlaç Varlığı ve İlgili Görüşler.....	31
1.4. Tarihsel Gramerlerde Bağlaçlar.....	35
1.4.1. Divānu Lugāt'it-Türk'te Bağlaçlar.....	35
1.4.2. Kıpçak Türkçesi Gramerlerinde Bağlaçlar.....	36
1.4.3. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi Gramerlerinde Bağlaçlar.....	39
1.5. Eski Türkçe Dönemini Konu Alan Gramerlerde Bağlaçlar.....	41
1.6. Modern Gramer ve Dil Bilimi Çalışmalarında Bağlaçlar.....	47
1.6.1. Metin Dil Biliminde Bağlaçlar.....	50

İKİNCİ BÖLÜM YAPI VE KÖKEN BAKIMINDAN BAĞLAÇLAR

2.1. Alıntı Bağlaçlar.....	57
2.2. Türkçe Kökenli Bağlaçlar.....	57
2.2.1. Basit Yapılı Bağlaçlar.....	58
2.2.1.1. kim “ki”.....	58
2.2.1.2. kin “sonra”.....	60

2.2.1.3. ne "ve, veya"	61
2.2.1.4. tek "bilakis, ancak, yalnız"	63
2.2.2. Türemiş Bağlaçlar	63
2.2.2.1. amtı "şimdi, böylece, ayrıca, öyleyse"	64
2.2.2.2. ançulayu "aynı şekilde"	65
2.2.2.3. anın "o sebeple, onun için, bu nedenle"	67
2.2.2.4. apam "şimdi, eğer, şayet"	68
2.2.2.5. azu "veya, yahut, ya da, hem... hem de"	69
2.2.2.6. basa "sonra"	70
2.2.2.7. birök "eğer, şimdi, fakat, ise"	71
2.2.2.8. inçip "fakat, böyle, yahut"	72
2.2.2.9. kaçan "ne zaman ki, -iken, -diğında, olur olmaz, bu noktada"	72
2.2.2.10. kaltı "gibi, nasıl, aynı şekilde"	74
2.2.2.11. kayu "herhangi"	76
2.2.2.12. mo(u)nçulayu "Böylece"	77
2.2.2.13. mundagın "Böylece"	78
2.2.2.14. neçe "her ne kadar"	78
2.2.2.15. ötrü/ötürü "sonra, böylece, bunun üzerine, çünkü"	79
2.2.2.16. ötkürü "bundan dolayı, bu sebepten"	80
2.2.2.17. takı "ve, ve daha, fakat, daha, ayrıca"	80
2.2.2.18. ulatı "ve, ile, gibi"	82
2.2.2.19. yana "yine, tekrar, sonra, daha, ayrıca, ilave olarak"	83
2.2.2.20. yme "yine, ve, tekrar, hem, ayrıca"	84
2.2.3. Öbekleşmiş Bağlaçlar	86
2.2.3.1. İkili Öbekler	87
2.2.3.1.1. amtı ile Kurulanlar	87
2.2.3.1.1.1. anın amtı "bu sebeple şimdi"	87
2.2.3.1.1.2. kim amtı "ki şimdi"	87
2.2.3.1.1.3. birök amtı "eğer şimdi"	87
2.2.3.1.2. basa ile Kurulanlar	88
2.2.3.1.2.1. anta basa "ondan sonra"	88
2.2.3.1.2.2. antada basa "ondan sonra"	88
2.2.3.1.3. birök ile Kurulanlar	88
2.2.3.1.3.1. anın birök "onun için eğer"	88
2.2.3.1.3.2. apam birök "eğer şimdi, şayet ki, eğer ki"	88
2.2.3.1.3.3. kaçan birök "ne zaman ki eğer, eğer hemen"	89
2.2.3.1.3.4. kaltı birök "eğer"	89

2.2.3.1.3.5. kayuda birök "eğer ki"	89
2.2.3.1.3.6. kim birök "ki eğer, eğer ki"	89
2.2.3.1.3.7. kin birök "sonra eğer"	90
2.2.3.1.3.8. neçede birök "her defasında"	90
2.2.3.1.3.9. ötrü birök "şimdi, bu sıra, bunun üzerine, ise, fakat, birdenbire"	90
2.2.3.1.3.10. takı birök "ve eğer"	90
2.2.3.1.3.11. yme birök/ yana birök "bunun üzerine"	91
2.2.3.1.4. inçip İle Kurulanlar	91
2.2.3.1.4.1. amtı inçip "şimdi o hâlde"	91
2.2.3.1.4.2. kin inçip "sonra böyle"	91
2.2.3.1.4.3. yana inçip "ve yine böyle"	91
2.2.3.1.5. kaltı İle Kurulanlar	92
2.2.3.1.5.1. ançula kaltı "aynı şekilde"	92
2.2.3.1.5.2. ançulayu kaltı "aynı şekilde"	92
2.2.3.1.5.3. inçe kaltı "bunun gibi, mesela, gibi, şayet, ayrıca"	92
2.2.3.1.5.4. takı kaltı "ve öyle ki"	93
2.2.3.1.5.5. yana kaltı "ve yine bu şekilde, yine şöyle ki"	93
2.2.3.1.5.6. yme kaltı "ve bu şekilde"	93
2.2.3.1.6. takı İle Kurulanlar	93
2.2.3.1.6.1. amtı takı "şimdi de"	94
2.2.3.1.6.2. birök takı "eğer bir de"	94
2.2.3.1.6.3. ötrü takı "sonra da"	94
2.2.3.1.7. ok ile Kurulanlar	94
2.2.3.1.7.1. ançulayu ok "aynı şekilde"	95
2.2.3.1.7.2. anılayu ok "o şekilde"	95
2.2.3.1.7.3. anta ok "o zaman, daha sonra"	95
2.2.3.1.7.4. yana ok "ve yine, ve de"	96
2.2.3.1.8. ötrü ile Kurulanlar	96
2.2.3.1.8.1. anta ötrü "ondan sonra"	96
2.2.3.1.8.2. mundagın ötrü "Bundan sonra"	97
2.2.3.1.9. kim İle Kurulanlar	97
2.2.3.1.9.1. amtı kim "ki şimdi"	97
2.2.3.1.9.2. anın kim "onun için ki"	98
2.2.3.1.9.3. birök kim "eğer ki"	98
2.2.3.1.9.4. kaçan kim "ne zaman ki"	98
2.2.3.1.9.5. inçip kim "bu durumda, şöyle ki"	99
2.2.3.1.9.6. yme kim "yine ki"	99

2.2.3.1.10. kin İle Kurulanlar	99
2.2.3.1.10.1. anda kin/ anta kin “ondan sonra, o zaman” ..	99
2.2.3.1.10.2. andın kin “ondan sonra”	100
2.2.3.1.11. yana İle Kurulanlar	100
2.2.3.1.11.1. azu yana “yoksa, veyahut, veya, acaba”	100
2.2.3.1.11.2. amtı yana “şimdi de”	100
2.2.3.1.11.3. ançulayu yana “aynı şekilde de”	101
2.2.3.1.11.4. anta yana “burada yine”	101
2.2.3.1.11.5. basa yana “sonra da”	101
2.2.3.1.11.6. birök yana “eğer yine”	101
2.2.3.1.11.7. inçip yana “yine böylece, bunun üzerine, sonra”	101
2.2.3.1.11.8. kaltı yana “şöyle ki yine”	102
2.2.3.1.11.9. kin yana “sonra yine”	102
2.2.3.1.12. yme İle Kurulanlar	102
2.2.3.1.12.1. amtı yme “şimdi de”	102
2.2.3.1.12.2. ançula yme / ançulayu yme “yine aynı şekilde”	103
2.2.3.1.12.3. ap yme “veya da, ve de”	103
2.2.3.1.12.4. azu yme “ve yahut, veyahut da”	104
2.2.3.1.12.5. azuçayme “ya da, yahut da, ve yahut, ve yine”	104
2.2.3.1.12.6. inçip yme “bu durumda, bu şekilde de”	104
2.2.3.1.12.7. kaltı yme “eğer ki yine, ve de”	105
2.2.3.1.12.8. kim yme “ki yine”	105
2.2.3.1.12.9. mo(u)nta yme “bunda da, bu noktada”	105
2.2.3.1.12.10. ne yme “ya da, ne de”	105
2.2.3.1.12.11. takı yme “ve, ve yine, tekrar”	106
2.2.3.1.12.12. yana yme “ve yine, tekrar, onun için, bunun için, sonra da”	106
2.2.3.1.13. Diğerleri	107
2.2.3.1.13.1. ançulayu ma “bunun gibi, böylece”	107
2.2.3.1.13.2. anı için “bunun için”	107
2.2.3.1.13.3. antada öñi “ondan başka, bundan başka” ..	108
2.2.3.1.13.4. eñ kininte “en sonunda, nihayet”	108
2.2.3.1.13.5. mundata ulatı “Bundan başka, bunun devamında, bunun yanı sıra”	109
2.2.3.1.13.6. ol ödün “o zaman, bunun üzerine”	109
2.2.3.1.13.7. yme ançulayu “yine aynı şekilde”	109

2.2.3.2. Üçlü Öbekler.....	109
2.2.3.2.1. kaltı İle Kurulanlar.....	110
2.2.3.2.1.1. ançulayu ok kaltı “aynı şekilde sanki”	110
2.2.3.2.1.2. azu yme kaltı / azuça yme kaltı “ve de şöyle ki, veya da sanki”	110
2.2.3.2.1.3. takı ançulayu kaltı “Ve de şöyle ki”	110
2.2.3.2.1.4. takı inçe kaltı “ve şöyle ki”	110
2.2.3.2.1.5. takı yme kaltı “ve yine”	111
2.2.3.2.1.6. yana yme kaltı “ve de şöyle ki”	111
2.2.3.2.2. kim İle Kurulanlar.....	111
2.2.3.2.2.1. anı için kim “bunun için ki”	111
2.2.3.2.2.2. anta birök kim “öyle ki eğer”	112
2.2.3.2.2.3. mo(u)nta birök kim “burada eğer ki”	112
2.2.3.2.2.4. takı yme kim “ve yine”	112
2.2.3.2.3. yana İle Kurulanlar.....	112
2.2.3.2.3.1. ançulayu ok yana “aynı şekilde de”	112
2.2.3.2.3.2. anta kin yana “ondan sonra da”	113
2.2.3.2.4. yme ile Kurulanlar.....	113
2.2.3.2.4.1. ançulayu ok yme “ayrıca da”	113
2.2.3.2.4.2. anı için yme “Onun için de”	113
2.2.3.2.4.3. inçip yme ok “Bu durumda da”	113
2.2.3.2.5. Diğerleri.....	114
2.2.3.2.5.1. ne yme amtı “ve de şimdi”	114
2.2.3.2.5.2. ötrü antada kin “sonra bundan sonra”	114
2.2.3.2.5.3. ötrü ol ödün “sonra o vakit”	114
2.2.3.2.5.4. takı yme birök “ve yine eğer”	114
2.2.3.2.5.5. yme kim inçip “yine böylece”	115
2.2.3.3. Dörtlü Öbekler.....	115
2.2.3.3.1. anta birök yana kim “Ondan dolayı da şöyle ki”	115
2.2.3.3.2. azu yme kaltı birök “ve de eğer şöyle ki”	115
2.2.3.3.3. takı yme ançulayu kaltı “Ve de şöyle ki”	116
2.2.3.3.4. takı yme inçe kaltı “ve de şöyle ki”	116
2.2.3.3.5. takı yme antada basa “ve de bundan sonra”	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞLEVLERİ BAKIMINDAN BAĞLAÇLAR

3.1. amtı “şimdi, böylece, ayrıca, öyleyse”	117
3.2. amtı inçip “şimdi o hâlde”	120
3.3. amtı kim “ki şimdi”	120

3.4. amtı takı “şimdi de”	120
3.5. amtı yana “şimdi de”	121
3.6. amtı yme “şimdi de”	121
3.7. ançula kaltı “aynı şekilde”	122
3.8. ançulayu “aynı şekilde”	123
3.9. ançulayu kaltı “aynı şekilde”	124
3.10. ançulayu ma “bunun gibi, böylece”	125
3.11. ançulayu ok “aynı şekilde”	126
3.12. ançulayu ok kaltı “aynı şekilde sanki”	127
3.13. ançulayu ok yana “aynı şekilde de”	127
3.14. ançulayu ok yme “ayrıca yine”	128
3.15. ançulayu yana “bu şekilde de”	130
3.16. ançula yme / ançulayu yme “yine aynı şekilde”	131
3.17. anda kin/ anta kin “ondan sonra, o zaman”	133
3.18. andın kin “ondan sonra”	134
3.19. eñ kininte “en sonunda, nihayet”	135
3.20. anı için “bunun için”	136
3.21. anı için kim “bunun için ki”	138
3.22. anı için yme “bunun için de”	139
3.23. anılayı ok “o şekilde”	139
3.24. anın “o sebeple, onun için, bu nedenle”	140
3.25. anın amtı “bu sebeple şimdi”	141
3.26. anın birök “onun için eğer”	141
3.27. anın kim “onun için ki”	142
3.28. anta basa “ondan sonra”	143
3.29. anta birök kim “öyle ki eğer”	144
3.30. anta birök yana kim “Ondan dolayı da şöyle ki”	145
3.31. anta kin yana “ondan sonra da”	145
3.32. anta ok “o zaman”	146
3.33. anta ötrü “ondan sonra”	147
3.34. anta yana “burada yine”	149
3.35. antada basa “ondan sonra”	150
3.36. antada öñi “ondan başka, bundan başka”	151
3.37. ap, ap yme “veya da, ve de”	151
3.38. apam “şimdi, eğer, şayet”	152
3.39. apam birök “eğer şimdi, şayet ki, eğer ki”	153
3.40. azu “veya, yahut, ya da, hem... hem de”	154
3.41. azu yana “yoksa, veyahut, veya, acaba”	156
3.42. azuçı yme “ya da, yahut da, ve yahut”	157

3.43. azu yme “ve yahut”	158
3.44. azu yme kaltı / azuçı yme kaltı “ve de şöyle ki, veya da sanki”	159
3.45. azu yme kaltı birök “ve de eğer şöyle ki”	160
3.46. basa “sonra”	160
3.47. basa yana “sonra da”	160
3.48. birök “eğer, şimdi, fakat, ise”	161
3.49. birök amtı “eğer şimdi”	163
3.50. birök kim “eğer ki”	163
3.51. birök takı “eğer bir de”	164
3.52. birök yana “eğer yine”	165
3.53. inçe kaltı “mesela, gibi, şayet, ayrıca, sanki”	165
3.54. inçip “fakat, böyle, yahut”	167
3.55. inçip kim “bu durumda”	170
3.56. inçip yana “yine böylece, bunun üzerine, sonra”	171
3.57. inçip yme “Bu durumda, bu şekilde de”	173
3.58. kaçan “ne zaman ki, -iken, -dığında, olur olmaz, bu noktada”	174
3.59. kaçan birök “ne zaman ki eğer, eğer hemen”	176
3.60. kaçan kim “ne zaman ki”	177
3.61. kaltı “gibi, nasıl, aynı şekilde”	178
3.62. kaltı birök “eğer ki”	182
3.63. kaltı yme “eğer ki yine, ve de”	184
3.64. kayu “herhangi”	184
3.65. kayuda birök “eğer ki”	186
3.66. kim “ki”	186
3.67. kim amtı “ki şimdi”	189
3.68. kim birök “ki eğer, eğer ki”	190
3.69. kim yme “ki yine”	190
3.70. kin “sonra”	191
3.71. kin yana “sonra da”	192
3.72. mo(u)nçulayu “Böylece”	194
3.73. mo(u)nta birök kim “burada eğer ki”	195
3.74. mo(u)nta yme “bunda da, bu noktada”	196
3.75. mundata ulatı “Bundan başka, bunun devamında, bunun yanı sıra”	197
3.76. mundagın “Böylece”	198
3.77. mundagın ötrü “Bundan sonra”	198
3.78. ne “ve, veya”	199

3.79. ne yme “ve de, ya da, ne de”	200
3.80. ne yme amtı “ve de şimdi”	201
3.81. neçe “her ne kadar”	201
3.82. neçede birök “her defasında”	202
3.83. ol ödün “o zaman, bunun üzerine”	203
3.84. ötkürü “bundan dolayı, bu sebepten”	205
3.85. ötrü/ ötürü “sonra, böylece, bunun üzerine, çünkü”	205
3.86. ötrü takı “sonra da”	208
3.87. ötrü ol ödün “sonra o vakit”	208
3.88. takı “ve, ve daha, fakat, daha, müteakip, ayrıca”	208
3.89. takı birök “ve eğer”	211
3.90. takı inçe kaltı “ve şöyle ki”	212
3.91. takı kaltı “ve öyle ki”	212
3.92. takı ançulayu kaltı / takı yme ançulayu kaltı “Ve de şöyle ki”	212
3.93. takı yme “ve yine, tekrar”	213
3.94. takı yme antada basa “ve de bundan sonra”	214
3.95. takı yme birök “ve yine eğer”	215
3.96. takı yme inçe kaltı “ve de şöyle ki”	216
3.97. takı yme kaltı “ve yine şöyle ki”	216
3.98. takı yme kim “ve yine ki”	217
3.99. tek “bilakis, ancak, yalnız”	219
3.100. ulatı “ve, ile, gibi”	220
3.101. yana “yine, tekrar, sonra, daha, ayrıca, ilave olarak”	221
3.102. yana kaltı “ve yine bu şekilde, yine şöyle ki”	224
3.103. yana yme “ve yine, tekrar, onun için, bunun için, sonra da”	225
3.104. yana yme kaltı “ve de şöyle ki”	226
3.105. yme “yine, ve, tekrar, hem, ayrıca”	226
3.106. yme ançulayu “yine aynı şekilde”	230
3.107. yme birök/ yana birök “bunun üzerine”	230
3.108. yme kaltı “ve sanki”	231
3.109. yme kim inçip “yine böylece”	232
SONUÇ	233
İŞLEV DİZİNİ	237
KAYNAKLAR	241

ÖN SÖZ

Uygurlar, VIII-XIV. yüzyıllar arasında Ötüken, Kansu ve Doğu Türkistan civarında özellikle kültür ve medeniyet alanında etkili olmuş bir Türk topluluğudur. Türk toplulukları arasında, yerleşik hayata en erken geçen ve kent kültürünü geliştiren Uygurlardır. Uygurlar, mimarlık, sanat, edebiyat, ticaret ve hukuk gibi bir çok sosyal alanda kendilerini göstermiş, köklü bir medeniyet kurmuşlardır. Uygurların kültürel gelişiminde şüphesiz yerleştikleri çok kültürlü bölgelerin ve dinlerin etkisi olmuştur. Çin'de, Doğu Türkistan'daki Uygurların şehirleri genellikle tarihî ipek yolu üzerinde kurulmuştur. Bunun sonucunda Uygurlar ipek yolu üzerindeki kültürlerle hızlı bir etkileşim süreci yaşamış ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Uygurların sosyal yaşamlarına dinsel bir çeşitlilik de hâkimdi. Ötüken-Uygur Devletinde eski Türk inancı Şamanizm yanında Maniheizmi benimsemiş olan Uygurlar da bulunuyordu. Uygurlar, daha sonra göç ettikleri Kansu ve Doğu Türkistan bölgelerinde Budizm ile tanıştılar. Az da olsa Hristiyanlık ve İslamiyet de Uygurlar arasında inanırını bulmuştur. Uygurların benimsedikleri, özellikle Maniheizm ve Budizm gibi dinler, çeviri ve telif olmak üzere çok sayıda yazılı ürünün meydana getirilmesine de vesile olmuştur. Bugün elimize ulaşan, Uygurlara ait büyük bir eser külliyatı vardır. Uygurların, yazının ve kâğıdın kullanımının yaygınlaşmasında rolleri büyüktür. Uygur yazısı, Uygurların yaşadıkları bölgelerin sınırlarını aşmış, diğer Türk devletlerinin yazışma geleneğinde prestij yazısı olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Uygurların kültür birikiminin etkilerini, İslami Türk devletleri ve Moğol devletleri üzerinde hissetmek mümkündür.

Tarihte Türklerin yüksek bir kültür ve medeniyet kurdukları Uygur dönemi ve bu dönemin eserlerinin incelenmesi dil, din, tarih vb. alanlara katkı sağlayacaktır. Uygurların dil ve kültürünün günümüze taşıyıcıları olan bu eserler üzerinde Türkiye'de ve özellikle Türkiye dışında çeşitli araştırmalar yayımlanmıştır. Daha çok metin yayını olarak ortaya konan Uygurca eserlerin, dil ve metin

incelemelerinin de ayrıntılı olarak ele alınması, Eski Türkçe araştırmaları için önemlidir. “Eski Uygurcada Bağlaçlar” adlı bu çalışma ile, yayımlanmış Uygurca metinlerden yola çıkılarak, Uygurcadaki bağlaçlar yapısal ve işlevsel olarak ele alınmış; dönemin bağlaç varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uygurca metinlerde en fazla cümleler arasında anlam ilişkisini sağlayan ve ilişkiyi yönlendiren bağlaçlarla karşılaşmaktadır. Bunda Uygurların bulunduğu bölgenin etnik çeşitliliği yanında çevirilen dinî eserler de etkili olmuştur. Çevredeki dillerle etkileşime rağmen, Uygurcanın bağlaç söz varlığı büyük ölçüde Türkçedir.

Eski Uygurca dönemi metinlerindeki bağlaç varlığının, bağlaçların yapı ve kullanım özelliklerinin, işlevlerinin araştırıldığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Türkçede bağlaç konusuna; ikinci bölüm Uygurcadaki bağlaçların yapı ve köken özelliklerine, üçüncü bölüm bağlaçların işlevlerine ayrılmıştır. Ayrıca eserin sonuna eklenen işlev dizini ile, Uygurca metinlerdeki bağlaçların işlev bakımından sınıflandırılması yapılmıştır.

Çalışmaya başlarken, öncelikle benim yetişmemde emeği olan başta doktora hocam Prof. Dr. Jale Demirci'nin şahsında, tüm hocalarıma ve öğretmenlerime minnet duygularımı belirtmek isterim. Çalışmalarımda beni yüreklendiren ve bilimsel olarak yönlendiren hocam Prof. Dr. Melek Özyetgin'e; sorularıma cevap veren ve değerli görüşleriyle katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Leylâ Karahan'a; Uygurca kaynaklarını benimle paylaşan meslektaşım Doç. Dr. Engin Çetin'e ve yardımsever bölüm arkadaşlarım Arş. Gör. Yaşar Tokay ve Arş. Gör. Nurdan Besli'ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ve her zaman beni destekleyen eşime ve aileme sonsuz teşekkürler...

Akartürk Karahan
Ankara